KULTURA

UZ NOVI ROMAN "POČETNICA ZA LUĐAKE"

Tatjana Gromača: Sloboda često pogađa tuđe sujete

Svatko sebe želi doživjeti superiornijim, po tiho ugađati svojoj sujeti. Takav čovjek prepun predrasuda nije spreman osloboditi se tih istih predrasuda i kazati: "Pusti što ja mislim o njoj, daj da vidimo što je ta žena napravila". Jer svi mi imamo mišljenja o drugima koje uopće ne poznajemo. I zapravo je cijeli jedan sklop naših mentalnih stanja gomila smeća, predrasuda. I ja to nosim u glavi

7.01.2022

19 min

Zoran Angeleski ©FOTO: Manuel Angelini

Nagrađivana spisateljica, naša sugrađanka Tatjana Gromača objavila je novi roman "Početnica za luđake" u izdanju Sandorfa. Ove jeseni, pak, njen roman "Božanska dječica" objavljen je u SAD-u pod naslovom "Divine Child" (preveo ga je Will Firth), da bi nedavno uslijedila pozitivna kritika u poznatom književnom časopisu "Publishers weekly".

Dovoljan razlog za razgovor s autoricom koju u domaćim krugovima, unatoč uglednim nagradama i stranim prijevodima, neki kritički ocjenjuju a da ne čitaju njena djela ili pak čitaju pa oštro prosuđuju s komercijalnih mainstream pozicija. Daleko najviše je njenih vjernih čitatelja.

Za roman "Božanska dječica" nagrađena je 2012. godišnjom Nagradom Vladimir Nazor Ministarstva kulture Republike Hrvatske, a 2013. nagradom Jutarnjeg lista za roman godine.

Tatjana Gromača (Sisak, 1971.), diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu komparativnu književnost i filozofiju. Prema tekstu kratkog romana "Crnac", HNK u Rijeci uprizorilo je 2009. predstavu. Knjige su joj prevođene na njemački, talijanski, češki, poljski, bugarski, makedonski i slovenski jezik. Do sada je objavila zbirku pjesama "Nešto nije u redu?", romane "Crnac", "Božanska dječica", "Bolest svijeta", "Carstvo nemoći" i "Početnica za luđake", reportažne zapise "Bijele vrane - priče iz Istre", prozne zapise "Ushiti, zamjeranja, opčinjenosti" i "Mrtav rukavac rijeke Save".

Od 2000. do 2017. radila je u Feral Tribuneu pa u Novom listu kao novinarka, reporterka i kolumnistica, baveći se najviše temama kulture, umjetnosti i društva.

Posljednjih šest godina ova književnica, književna kritičarka, samostalna umjetnica redovno surađuje s Trećim programom Hrvatskog radija, pišući eseje o književnim i publicističkim djelima s područja humanističkih znanosti, a objavljuje i na portalima prometej.ba i autograf.hr.

Moja supruga, kolokvijalno rečeno posve normalna, iščitavajući poglavlja vašeg novog romana 'Početnica za luđake', kazala je: "Svugdje se vidim". Je li to bila i vaša autorska tendencija, da se u djelu prepozna svatko?

Književna djela i postoje da nam posreduju nešto u čemu će se čitatelj prepoznati. To čak ne mora biti i njegovo osobno iskustvo. Djelo može biti i o plovidbama morima, oceanima … o nečemu što većina nas ipak nije iskusila, kao što je, na primjer, "Srce tame" Josepha Conrada, a mi ćemo u tome prepoznati sebe. To je ta univerzalnost, ukoliko djelo uspije zahvatiti nešto suštinski ljudsko, pitanja koja su prisutna u svakome. Naravno da tome teži svako ozbiljnije književno djelo.

Vaš junak u novom romanu, taj 'čudak', 'luđak', u uvodu prijavljuje svoj nestanak. Čitatelj ne saznaje ni njegovo ime, ni njegov socijalni milje. Roman se svodi na refleksije junaka, njegove dijaloge s psihijatrom, proglase koje on piše za narod. Možete li nam osvijetliti svoj stvaralački proces? Niste ni ovaj put slijedili pripovjednu šablonu.

To je moj stil. To nije počelo s ovom knjigom. Oduvijek sam bila taj tip autorice, od svoje prve prozne knjige, kratkog romana "Crnac", tragam za pripovjednim oblicima koji neće biti stereotipni, koji će, kao i jezik, biti u službi cjelokupnog umjetničkog iskaza. Već je tada esejist i književni kritičar Zdravko Zima, pišući o toj knjizi u prilogu „Mediteran“, u „Novom listu“, zapisao da „plivam protiv struje“. U našem književnom miljeu cijeni se više klasično, realističko pripovijedanje, i kao da postoji jedna vrst nevidljive zabrane da se bude slobodan u odabirima načina oblikovanja, dok, istovremeno, postoji udivljenje spram autora kao što je bio Krleža, koji se nipošto nije držao tradicionalnih pripovjednih okvira niti žanrova. Osobno mislim da ukoliko nekoga njegov stvaralački nerv gura da stvara vlastiti autonoman jezik i da traga za formama za koje sluti da će biti primjerenije njegovom djelu, onda je naravno potrebno da se taj nerv sluša... Naravno, taj autonomni jezik mora imati svoje unutarnje opravdanje, svoju logiku i zakonitosti, mora imati znanje i svjesnost o tradiciji koju u sebi podrazumijeva, nasljeđuje, tendirajući da svojim djelom ide korak dalje… Jer, bez te vrste rizika ne bi bilo interesantnih stvari na raznim poljima stvaralaštva. Uzmimo recimo svjetski poznatog kipara Alberta Giacomettija. Što je njegova sredina ili što su umjetnici njegovog doba ili onodobni povjesničari umjetnosti smatrali kada su vidjeli njegove radove? Sigurno nisu odmah masovno aplaudirali kada su vidjeli one njegove isušene figure koje izgledaju kao *pogoretine,* kao kipovi s kojih je netko skinuo volumen. A ipak su kipovi. Itekakvi. I nama su ušli pod kožu, dodirnuli nas, uživamo u njihovoj ljepoti.

Zvučat će kao fraza, ali meni se zaista čini da od mnogih niste shvaćeni, ili je posrijedi izostanak volje da se vaša složenija, ali jasna rečenica iščita u miru. Jedan je kritičar ustvrdio da je vaša knjiga „Carstvo nemoći“ iz 2017. simptomatična za stanje prozne produkcije u Hrvatskoj koju karakterizira, kako je rekao, kriza mašte kojom bi se izmaštali svjetovi i likovi udaljeni od svog neposrednog iskustva.

To je jedna od nametnutih ideja. Znam da je jednom prilikom Dubravka Ugrešić u jednom intervjuu kazala da današnja djela boluju od krize mašte. Ali ljudi se uhvate nečega kao postulata bez razmišljanja, to zatim šire i uzimaju kao opravdavajući rakurs koji primjenjuju na sve. Ali, ne može se umjetnost, koja je tako raznorodna i koja teži raznorodnosti, svoditi na zajednički nazivnik, pogotovo je to teško u vremenu njena nastanka. Potrebna je šira perspektiva. Istina je da je to uvijek teže dobiti u matičnoj kulturi, i u aktualnome trenutku nastanka djela. Zato su, recimo, za nas pisce važni prijevodi, ali vrlo je važno i vrijeme, jednostavno, samo protok vremena. Jako je dobro ukoliko djelo čisto, samo, uspije ući u neku drugu kulturu. Tada su i čitanja, zapravo, puno manje osobna. Međutim posvuda danas prednost imaju površna, nedovoljno stručna čitanja i interpretacije, to je nešto što uzima maha i u svjetskom tisku. U Hrvatskoj, ili malo šire, mnogi imaju unaprijed neko mišljenje o drugome i njegovom djelu koje često nisu niti pročitali. To je ono što kaže meni važan pisac Gustave Flaubert -„Što znači biti slavan? To je kad svatko ima pravo da misli i govori o vama što god hoće!“. I potom to mišljenje o drugome odlučuje o njegovom djelu, o statusu, o

interpretaciji njegovoga djela, umjesto da se ono čita čisto, bez tog mišljenja o autoru koje netko niti ne može imati, jer ne poznaje pisca kao osobu.

Provincijalizam?

Ali i dio ljudske psihologije. Nije samo provincijalizam. Jer svi mi imamo mišljenja o drugima koje uopće ne poznajemo. I zapravo je cijeli jedan sklop naših mentalnih stanja gomila smeća, predrasuda. I ja to nosim u glavi. Upravo je iz tog razloga djelo prilika da se čovjek toga riješi, jasno, ukoliko je za takvo što zainteresiran. Ali sve je to vrlo povezano i s ljudskom taštinom, jer sloboda i otvorenost, koju djelo eventualno ostvaruje unutar sebe, često pogađa tuđe taštine. Svatko sebe želi doživjeti superiornijim, po tiho ugađati svojoj sujeti. Takav čovjek nije spreman osloboditi se predrasuda i misli koje ga drže uvijek na jednome mjestu, i kazati: „Pusti što ja mislim o njoj, daj da vidim što je ova žena napravila“. Književnost je tu da briše granice i ruši okvire, kao i svaka druga umjetnost. Također, pojedine nas knjige zaista nagone da usporimo. Istina je da životni ritam kojega danas živimo ne ide na ruku književnosti i čitanju možda malo drugačijih djela, koja nisu pisana samo za zabaviti čitateljstvo i ugoditi mu.

Mnogi danas kažu da ne mogu čitati ni dulje novinske tekstove.

Ja ne očekujem neku masovnu recepciju (smijeh)… Niti težim tome da se svakome svidi ono što radim, to nipošto, ima različitih ukusa i potreba. Ja nisam spisateljica koja djeluje unutar književnog *mainstreama*, mislim da je to temeljna razlika, pa me se ne može niti čitati, niti tumačiti uz pomoć onih parametara i pristupa koji vrijede za *mainstream*. Međutim, kod nas se sve gura u isti koš, naša kultura trenutno nema tu širinu, niti rafiniranost, da bi, uzmimo, mogle postojati specijalizirane biblioteke kod izdavača, gdje se mogu naći stvari namijenjene zahtjevnijoj publici. Nekada smo to imali, ali u ovome trenutku po tom pitanju vlada mala zbrka. Knjigu "Početnica za luđake" podržali su svojim tekstovima neki važni ljudi s književno umjetničkog područja, koji su stručnjaci i umjetnici ne malog ugleda, poput sveučilišnih profesora estetike i filozofije kao što su Žarko Paić i Predrag Finci, ili pisca Bore Ćosića. To su ljudi s ozbiljnim i obimnim biografijama, i bibliografijama, i njihovo mi mišljenje dakako jako puno znači. Također, Zdravko Zima predstavljao je moj roman "Bolest svijeta" na Sajmu knjige u Puli, u vrijeme izlaska te knjige, govorio je veoma nadahnuto o mom radu. Dario Grgić pisao je o romanu "Carstvo nemoći" ozbiljan esej za Treći program hrvatskog radija. Na tom se radiju niz godina emitiraju moji eseji, putopisi, proze, dnevnički zapisi, radio drama prema mom romanu je emitirana... To su neke stvari do kojih držim, koje smatram relevantnima.

Meni je sjajan primjer romana koji nema klasičnu naraciju "Komo" Srđana Valjarevića.

Radi se o drugačijoj vrsti pripovijedanja, gdje je težnja da se naracija komponira bliže jednom glazbenom, ili čak filmskom načinu, kao jedan riječni sliv, uzmimo, koji ima oštrih okuka, mjesta gdje stvari preuzimaju drugi ritam, podižu se, spuštaju... Tu dosta ovisi o osjećanju za ritam, o jeziku, stilu, o radu na samoj primarnoj materiji književnoj, a to je naravno jezik. Ali dakako da ta vrst oslobođenosti od klasičnog realističkog pripovjednog prosedea ne znači da vas oslobađa odgovornosti za djelo, jasno da ono mora imati svoju formu i strukturu, samo što

je ona oblikovana na drugi način, drugim postupcima i sredstvima. Jednako tako, potrebno je u toj vrsti slobode stvoriti pripovijest koju će čitalac razumjeti, koju će možda, kako ste kazali, osjetiti kao svoju… Uvijek postoji strah autora da se odvoji od zadatosti naracije, zato jer tada postoji priličan rizik da djelo neće dobro proći. Vidjela sam mnoge, vrlo nadarene autore, koji su možda u početku tendirali tome da oslobode svoj autonoman izraz, ali su se onda ipak okrenuli sigurnijim, uhodanijim načinima.

I komercijalizirali?

Često ih to čak i nije dovelo do toga, nego su ostali negdje između, na korak do vlastite umjetničke autonomije. Kod mnogih postoji težnja da se pokaže, demonstrira da oni to mogu. Jer kod nas postoji jedno smiješno mišljenje, da ako ne radiš na taj šabloniziran, školski način, da to znači da onda to ne možeš. Međutim, vi ne možete znati plesati tango, a da pri tome niste sposobni odcupkati jedno kolo, ili polku, to je jasno. Želim kazati da se to vrlo lako može. To nije stvar talenta, nego zanatstva, a zanat je nešto što se može savladati. Vidite koliko ljudi danas piše i objavljuje knjige, postoje tečajevi na kojima se, uz malo sklonosti, taj zanat uči, ljudi plaćaju da to nauče... Umjetnička razina, uz nedvojbeni talent, traži ipak dosta više znanja, rada, discipline, zapravo cjeloživotnu posvećenost.

Vaše su knjige svojevrsna dijagnoza društva. Svi će priznati da nam je društvo bolesno, okrutno, narcisoidno, lažno, često jedva podnošljivo, no rijetko će koji pojedinac priznati da je i on za to suodgovoran. Vaši se krležijanski likovi odupiru tome time što ga mislima osvjetljavaju.

Ne mnogu reći da je tu nešto svjesno rađeno. Ja nisam taj tip autorice. Najvećim dijelom ipak ne kreiram djelo kao određeni konstrukt, ono nije sasvim plod racionalne kreacije. Postoje, u gruboj podjeli, dva pristupa u književnom stvaralaštvu; jedan je kada se materija za tekst iznalazi traganjima kroz vlastitu nutrinu, dok je drugi kada se sakuplja određena građa, izraženije fikcionalizira. Uzmimo primjer velikog Flauberta, on je kreirao "Gospođu Bovary" koja je primjer takvog racionalnog pristupa, gdje je, barem je on tako govorio i pisao, sve izmišljeno, a opet je na koncu došao do toga da je sam uzviknuo: "Gospođa Bovary - to sam ja!". Znači, od sebe se ne može pobjeći, čak i onda kada se konstruira i izmišlja, često te granice nisu tako stroge i odvojene kao što mislimo, a osoba proviruje i iz znanstvenog teksta, a kamoli neće iz literarnog.

Ali nije se teško odreći promašenog rukopisa, pa to je barem lako. Čega se sve čovjek mora odreći u životu - s vremenom polako i zdravlja, i obiteljske topline, nekada i krova nad glavom, na koncu i života samoga. Odricanje od loših rukopisa je banalna sitnica, dio radnoga procesa koji se katkada podrazumijeva

Znači, svako djelo je autobiografsko, na neki način?

Na neki način apsolutno. No to je na koncu nebitno, koliko, u kojoj mjeri, i ne može se točno odrediti, jer sve što je ispisano rukom, tonalitetom, stilom i smislom literature, pripada literaturi samoj, i nikome drugome. Važno je, je li djelo dobro ili ne, je li uspjelo. Pripadam vrsti autora koji pišu iz sebe, iz vlastite nutrine, tragajući po sebi, razmišljajući… Sebe uzimam kao jedan lakmus papir, svoje misli kao spisateljica na jedan način uhodim,

promatram, pokušavam doći do onih pitanja i one problematike koja bi bila važna ne samo za mene, nego za zajednicu, i ne samo za zajednicu moje kulture, nego i šire, za cjelokupnu zajednicu ljudi. I tako, jednom unutarnjom indukcijom, dolazim do svoje teme i do materijala kojega naravno literarno obrađujem, koji postaje predmet interesa moje imaginacije, ali i intelekta. Tako da su moje knjige dosta osobne, a istovremeno su često i prilično političke, zbog čega im je možda teže pristupiti. Istovremeno naravno, one nisu ispovijed, nisu autobiografija, pripadaju području beletristike, takozvane *lijepe književnosti*.

Od koliko ste se već zgotovljenih romana odrekli kao već afirmirana autorica? Koliko ste ih bacili napisanih, cijelih?

Vjerojatno dosta, možda koliko i objavljenih, a njih je devet.

Zvuči to dosta pakleno. Sve do kraja pišeš s užitkom, živiš u tom svijetu, vjeruješ u to djelo.

Istina je. Ali to je ponekad jedini način da se dođe do nečeg boljeg. Slično kao u matematici, sve se mora proći pješke. Da bi se stiglo do određene razine, potrebno je propješačiti i razine koje joj prethode. Tek ponekad dogode se određeni skokovi u razvoju, tada stvari idu brže i lakše. Ali nije se teško odreći promašenog rukopisa, pa to je barem lako. Čega se sve čovjek mora odreći u životu - s vremenom polako i zdravlja, i obiteljske topline, nekada i krova nad glavom, na koncu i života samoga. Odricanje od loših rukopisa je banalna sitnica, dio radnoga procesa koji se katkada podrazumijeva.

Roman ima svojevrsni happy end, ili, hajde, završava u vedrom tonu.

Završeci mojih knjiga su otvoreni. Moja misao je takva. Ja volim da misao bude otvorena, jer djelo oponaša život, a život je uvijek otvoren, neizvjestan. Ne volim konačne zaključke, jer ne znamo što će se dogoditi. Često, kada nešto zaključimo, dogodi se nešto posve suprotno. Stvari se uvijek nastavljaju i nikad ne stignemo do konačnog odgovora. Život nas uvijek iznenadi. Čak i nakon smrti bližnjega ne možemo do kraja kazati tko je čovjek uistinu bio. Željeli bismo sve nekako zaokružiti, kazati da je on bio takav i takav, podvući crtu, ali i sama naša misao se odupire takvom pojednostavljivanju.

Zapravo tek otkrivamo svoje bližnje nakon njihove smrti, kako starimo...

Da, i vrijeme kao da donosi nešto sa sobom… Uza sve, mi ne znamo što se je dogodilo s njihovim dušama nakon smrti, gdje su one? Katkada nam se čini da ih osjećamo da su negdje blizu nas. Uviđamo da je sve otvoreno, da je naše postojanje jedna vrst neke puno veće tajne.

Svaki čovjek ima neki svoj intimni razgovor s Bogom. Volim ljude koji imaju čistoću duše i otvorenost srca, a takvih ima i među ateistima

U knjizi u jednom dijelu pišete o religioznosti. Vaš junak u jednom dijelu razgovora odgovara psihijatru: "Ja sam religiozan, iako sam, realno promatrano, ateist. To je stvar odluke, ili situacije koja nas na nju navodi. Postajemo religiozni kada nemamo

drugoga izbora, čak i u slučaju da se u tim trenucima uvjerimo da nema Boga, ili da ne želi čuti naše molitve, zapomaganja."

Mislim da svaki čovjek ima u sebi i religiozni aspekt, mislim da je to u stvari glas naše savjesti, ono osjećanje koje Kant naziva "*zvjezdano nebo nada mnom i moralni zakon u meni"*. Svaki čovjek ima neki svoj intimni razgovor s Bogom. Volim ljude koji imaju čistoću duše i otvorenost srca, a takvih ima i među ateistima. Srela sam neke uistinu prave vjernike, mogu pronaći zajedničku točku s njima, ali samo ukoliko nisu dogmatizirani, ukoliko im je mišljenje otvoreno. Nisam klasičan vjernik, tijesno mi je unutar neke zadatosti. Volim crkve i hramove kao lijepe i vrijedne građevine, ali crkva kao institucija me baš i ne privlači, niti religija kao zatvoreni sustav mišljenja, doktrina. Znamo koliko je kroz ljudsku povijest loših stvari proizvela i proizvodi upravo religija, koliko je često crkva pružala zaštitu ljudima koji su činili zlo... A opet, ima nekih ljudi koji djeluju i unutar tih institucionalnih crkvenih okvira, a koji su primjer visoke ispravnosti, koji čine i govore važne i hrabre stvari. Danas je to svakako papa Franjo. On je za mene jedna od najsvjetlijih pojava naše današnjice.

Ne želeći uvrijediti ikoju žrtvu, s bilo koje nacionalne strane, rat 90-ih nas je, kako da to kažem, sve ubio.

Najteže je onima koji su ostali bez bližnjih, majkama i očevima čija su djeca stradala, ženama koje su ostale bez svojih muževa, ali i ljudima koji su ostali invalidi, razboljeli se teško, ljudima koji su prognani iz svojih domova… Rat je velika, kolektivna tragedija, i nitko iz rata ne može izaći kao pobjednik. To je, po meni, sasvim kriva perspektiva.

Ima dosta ljudi koji osjećaju stid zbog onoga što su političke elite provodile i u njihovo ime, i koji traže neki svoj, duboko osobni način da se iskupe, izađu iz tog začaranog kruga mržnji i netrpeljivosti

Pustimo današnju propagandu vladajućih koja ni ne želi da izađemo iz rata i nacionalističkih matrica, htio sam reći da je rat puno veći problem od naknadnih lijevo-desnih pogleda na rat.

Puno veći, naročito kada vam je ugrožen život, vaš dom… Ja sam naravno i u ono vrijeme, kao mlada osoba, bila angažirana protiv rata, željela sam miran razlaz tih zemalja, željela sam ulazak u višestranačje, konfederativne odnose, ali vrlo brzo već smo bili u ratu, gotovo tijekom noći se je sve preobrazilo. Ginuli su naši vršnjaci. Sve je to previše strašno, jer je besmisleno. Besmisleno je i stravično da ljudi moraju ići u rat, pucati, ginuti, povlačiti se po rovovima, smrzavati se, biti ranjeni... Nema smisla, ništa, jer ništa nije vrijedno ljudskog života, niti jednoga.

Međutim, nacionalisti su sve brzo zakuhali, i to upravo duhovna elita, a narod je prihvatio objeručke. Zna se točno odakle je sve krenulo, s čime, s kojim apetitima i projekcijama, i kako se je zatim širilo i prenosilo dalje. Danas imamo i službene dokumente, i povijesne knjige koje se time na dorastao način bave, imamo jako dobrih suvremenih povjesničara, možemo sve vidjeti. Pohlepa vladajućih politika učinila je svoje, ljudi su bili sredstvo za ostvarenje častohlepnih ideja, izopačenih ideja o etnički čistim teritorijima… Sve skupa ostavilo je strašne posljedice i na one koji su preživjeli, koji su prošli svašta.

Jer, u ratu si svatko uzima pravo da uzme pravdu u svoje ruke, rat nije samo sukob na borbenom polju, već prilika za barbarstva najgorih vrsta, koja se vrše nad civilnim stanovništvom. To znači da nije samo dopušteno, već i poželjno da netko nekome uđe u kuću u dva u noći, izvede ga u dvorište u pidžami, skupa sa ženom i djecom, i izrešeta ih sve bez da ikome polaže odgovornost za počinjen zločin. Nakon tako zvjerskih događanja, kojih je bilo posvuda, na svim stranama, ja ne mogu prihvatiti kad mi netko dođe i kaže: "Ko nas to zavadi?".

Jer nije to rečenica koja se nakon svega treba izreći, nije to ono pravo, jer to znači "Ja mičem svaku odgovornost sa sebe". Međutim, ima dosta ljudi koji osjećaju stid zbog onoga što su političke elite odlučivale i provodile i u njihovo ime, i koji traže neki svoj, duboko osobni način da se iskupe, izađu iz tog začaranog kruga mržnji i netrpeljivosti, koji je nezdrav, kako na osobnim, tako i na kolektivnim razinama, i koji nikoga nigdje dalje neće dovesti ni u što dobro. Ali o takvim ljudima i njihovim vrijednim djelovanjima politika i mediji nas ne izvještavaju, ne potiču tu vrstu visoke svjesnosti, koja promišljeno odbacuje nacionalističke perspektive, a koja je apsolutno nužna, nakon svega.

Jako me pogodila propast Uljanika

U romanu, osim u par navrata Zagreba, nema lokacija no jedno poglavlje jasno aludira na propast pulskog Uljanika. U Puli živite više od dva desetljeća. Kako ste doživjeli taj…

… opći pomor jednog grada! Jako me to pogodilo, vidjeli ste da je i junak „Početnice za luđake“ zabrinut zbog činjenice da je ogroman broj ljudi ostao bez kruha, jasno je da se tu misli na Uljanik… Osim toga, smatram i da je tehnička inteligencija jako važna za duhovni habitus životnog miljea. Vi ne možete umjetnim putem stvoriti, u duhovnom smislu, jedan markantni ambijent s vlastitom težinom, ako nemate koncentraciju jake moći uma, znanja u tom prostoru. A ja mislim da je Pula, svaka čast ljudima drugih interesa i struka, imala upravo to, jaku tehničku inteligenciju. I ta inteligencija ima jaku moć uma, ali i jaku ekonomsku moć, visoku radoznalost, ne samo znanstvenu. Ona je također jedan važan faktor kulturnog održanja života. Dobro znam o čemu govorim, jer i ja dolazim iz jednog industrijskog grada u kojem sam odrasla, iz grada Siska, gdje smo isto imali jaku tehničku inteligenciju. I upravo ti ljudi koji su bili strašno dobri inženjeri, voditelji projekata, raznih mehaničkih struka, ti su ljudi jako puno čitali, kupovali su ploče, često su odlazili raditi u druge zemlje, putovali su na koncerte po Europi, pratili zbivanja i donosili jedan dah nečeg višeg i šireg u tu malu sredinu… Što se tiče samo Uljanika, moj doticaj s tehničkom inteligencijom svodio se na to da sam ponekad znala popiti kavu u kafiću "Sirena" na Forumu, i tamo se par puta desilo, u popodnevnim satima, da su neki ljudi od te tehničke inteligencije, znali doći tamo na kavu nakon posla. Ponekad sam slušala njihove razgovore, uživala sam u tim razgovorima. Zašto? Zato jer je tu bilo puno ljubavi i strasti. Pričali su o svom poslu, ali ne na takav način da je njima bilo svega dosta, da su se oni žalili, da su bili umorni.. Ne, nego su oni imali ideje. Oni su bili puni života, snage, otvorenih perspektiva. I to je meni bilo svjetski u ovome gradu, to je bilo, što se kaže, 'Ajnc A'. Znači, prvi broj u brojevnom nizu, i odmah do njega i prvo slovo abecede, dakle dva puta prvo mjesto.

Sada smo Zerostrasse.

Da. Opet smo završili na njemačkom (smijeh). Ali treba ići dalje.

Mislim da je moj suprug zreliji od mene, i kao čovjek i kao autor

Pretpostavljam da vam je suprug, također pisac Radenko Vadanjel, prvi čitatelj i prvi urednik.

Istina je, ali moram reći da nekada nije sasvim lako kada dva pisca žive zajedno. Tu poziciju ne treba idealizirati. Samo mogu kazati da sam u tih dvadeset i jednu godinu zajedničkog života dobro upoznala psihologiju muškog stvaratelja, pa mi je sada lakše saobraćati i s drugim kolegama, jer ih bolje razumijem… Nekada pišem nešto što suprugu uopće ne pokazujem. I to je onda dvosjekli mač, jer se može desiti da mu nakon nekoliko godina rada to pokažem, a da mi on kaže: 'Čuj, ovo ti je dobro, ali nije za objavu'. A nekada budem mudrija i kada primijetim da sam u nešto novo ušla, da sam nešto novo zagrebla, onda mu dam i kažem "Reci, ima li smisla da ovo daljem grebem, ili da to ipak pustim?".

- Znači, idealan čitatelj?

- Vrlo je strog u ocjeni, ima profiliran ukus. Jako je kritičan. Puno je kritičniji od mene; i prema djelima drugih autora. Često se znamo sukobiti, jer ja se ljutim i kažem mu da on želi osporavati stvari, da je rušiteljski nastrojen. Često se pokaže kako je bio u pravu, ali nekada bude i suprotno. Nekada pomislim da je zreliji od mene, i kao čovjek, i kao autor, ali onda bude situacija u kojima mi se učini, sa svojih šezdeset godina, više kao dijete, dječak. Tako je sa svima nama, rakursi se uvijek obrću. Ali, srećom, u svakome od nas postoji i nešto što je stalno.